

9. Visie op de Bijbel en zijn plaats in de samenleving

[Een eigentijdse visie op de Bijbel](#)

[Een nieuwe oriëntatie ten aanzien van de status van de Schrift](#)

[De blijvende waarde van de Bijbel](#)

[Het behoud van de Bijbel in de West-Europese cultuur](#)

[De rol van de kerk](#)

[Het Bijbelse gedachtegoed als grondslag voor de theologie van de toekomst](#)

Een eigentijdse visie op de Bijbel

In de voorafgaande hoofdstukken heb ik een aantal misvattingen omtrent de Bijbel en zijn inhoud tegen het licht gehouden en daarbij de fundamentalistische Bijbelbeschouwing, de moeder van alle misvattingen, aan de kaak gesteld. Ik heb telkens de onjuistheid en de onhoudbaarheid van zulke opvattingen aangetoond en tegelijkertijd laten zien wat de ware toedracht van zaken is. Daar had ik het bij kunnen laten, ware het niet dat ik, nu ik het laatste hoofdstuk heb geschreven, er toch behoefte aan heb de lezer een slotbeschouwing te bieden. Daarin wil ik mijn persoonlijke visie op de Bijbel geven en een pleidooi houden voor zijn behoud in de samenleving. Ik doe dit niet alleen in mijn hoedanigheid als Bijbelwetenschapper en theoloog, maar ook als lidmaat van de kerk en als lid van de moderne samenleving. Meer persoonlijk en specifiek: als iemand die vanuit zijn vakwetenschap een eigentijdse invulling geeft aan het Bijbelse geloofsgetuigenis.

Voor mijn visie op de Bijbel is het fundamentalistische Bijbelgeloof een definitief gepasseerd station. In mijn jeugd had het weliswaar een functie - het lag immers ten grondslag aan mijn kinderlijk geloof. Maar sedert ik volwassen ben geworden, heb ik dat naïeve geloof niet meer nodig. Met mijn kinderlijk geloof was het net zo gesteld als met het eveneens naïeve Sinterklaasgeloof, want als kind geloof je in Sinterklaas op een fundamentalistische wijze. Hoewel ik zelf nooit in de Goedheiligman heb geloofd - doordat ik in mijn geboorteland in een Sinterklaasloze cultuur opgegroeid ben - weet ik dat alle Nederlanders, bij het betreden van de wereld der volwassenen, dat kinderlijke geloof radicaal moesten bijstellen. De onzin ervan heeft men afgestoten, het zinvolle behouden. Gezien de populariteit van het Sinterklaasfeest in Nederland, heeft niemand daarbij het kind met het badwater weggegooid. Het is daarom opmerkelijk dat veel (te veel) Nederlanders dit wel gedaan hebben met hun kinderlijk geloof in de Bijbel en in God, dat niet bijgesteld, maar overboord werd gezet. Het had anders gekund, want met vele anderen heb ik mijn kinderlijk geloof bijgesteld zonder de Bijbel en mijn geloof in God over boord te zetten. Je kunt namelijk voor de volle honderd procent een nuchter denkende, moderne, mondige mens zijn en tegelijkertijd je waardering en respect voor de Bijbel behouden en in God blijven geloven.

Dat het zover is gekomen dat veel mensen het kind met het badwater hebben weggegooid, ligt mijns inziens niet zozeer aan de eigennigheid van de mensen, als wel aan de rechtzinnigheid van de kerk. Doordat ze de afgelopen eeuw, in weerwil van de veranderingen in de samenleving en de nieuwe inzichten omtrent de Bijbel, toch nog vast is blijven houden aan haar traditionele fundamentalistische Bijbelbeschouwing en alles wat daarmee samenhangt, heeft de kerk het voor vele kritisch denkende mensen moeilijk, zo niet onmogelijk gemaakt om de Bijbel en het daarop gebaseerde geloof serieus te nemen. Daardoor hebben velen de kerk de rug toegekeerd en zijn ze veelal ook het geloof in God kwijtgeraakt. Ze zijn allen vertrokken met een beeld van de Bijbel en het christelijke geloof dat sterk bepaald was door de gangbare Bijbelbeschouwing van die tijd. Dat er in bepaalde sectoren van de kerk een alternatieve Bijbelopvatting was, is of niet tot hen doorgedrongen, of ze hadden er geen oren naar. Veel mensen buiten de kerk hebben tot op de dag van vandaag het idee dat het starre roomse leergezag en de even verkrampde orthodoxie van de rechtervleugel van de protestantse kerken de Bijbelbeschouwing van alle christenen vertegenwoordigen. Dat men aan dit eenzijdige beeld halsstarrig blijft vasthouden, is zeer te betreuren. Daarom zal de kerk van de toekomst alles in het werk moeten stellen om haar imago in de samenleving te veranderen, door duidelijk te maken dat de kerk nog een ander gezicht heeft dan dat van de Orthodoxen en de zogeheten Evangelikalen. Ter linkerkant van de orthodoxie is er reeds eeuwen lang in het christendom een meer verlichte stroming met een niet-fundamentalistische Bijbelbeschouwing geweest, die door de onverdraagzaamheid van degenen die de macht hadden helaas niet kon gedijen. Zo is de kerk in meerderheid traditioneel rechtzinnig gebleven. Achteraf gezien heeft men met dit alternatief misschien niet doortastend genoeg aan de weg getimmerd.

Maar desondanks hebben er gedurende het laatste kwart van de twintigste eeuw binnen de kerken verschuivingen plaatsgevonden, waardoor de niet-fundamentalistische Bijbelbeschouwing toch een breder draagvlak heeft gekregen, niet alleen in Nederland maar ook elders in de wereld.

Wat mijzelf betreft, heb ik langzamerhand het bankroet van zowel het traditionele fundamentalisme als het Barthiaanse neofundamentalisme onderkend en ten slotte beide definitief achter me gelaten. Ik houd een eigentijdse Bijbelbeschouwing erop na, waarin de inzichten van het moderne Bijbelonderzoek en de godsdienstwetenschap volkomen verdisconteerd en geïntegreerd zijn. Mijn visie op de Bijbel is een rationele beschouwingswijze die eerder *fenomenalistisch* dan theologisch van aard is, omdat ze gebaseerd is op de wijze waarop het fenomeen Bijbel zich feitelijk aan ons voordoet en niet op een of ander vooropgesteld geloof in de Bijbel. Anders gezegd, deze visie op de Bijbel berust op de beschouwing van de Bijbelse geschriften als de literaire neerslag van de geloofsgetuigenissen van de oude Israëlieten en de eerste christenen en niet als de documentatie van goddelijke openbaringen. Waar we in de Bijbel concreet mee te maken hebben, zijn inzichten en geloofsopvattingen van mensen, overtuigingen die al of niet

teruggaan op religieuze ervaringen. Wie de Bijbel ter hand neemt, gaat met mensen in zee die, wat hun geloofsvoorstellingen en inzichten betreft, mensen blijven die tijdgebonden en feilbaar zijn.

Als men de Bijbelse geloofsgetuigenissen 'Gods openbaring' wil noemen, dan mag dat, mits men zich er wel van bewust is dat dit geen feitelijke constatering is, maar een geloofsuitspraak. Dit betekent dat men de kwalificatie 'openbaring', die een theologisch waardeoordeel inhoudt, nooit mag uitspelen tegen de godsdiensthistorische kwalificatie 'menselijke ervaring', als zou dit laatste iets minderwaardigs zijn in vergelijking met het eerste. Openbaring en menselijke ervaring zijn geen tegenstellingen, maar twee kanten van dezelfde medaille.

Vanuit een theologisch gezichtspunt kan men van het Bijbelse godsgetuigenis als 'Gods openbaring' spreken, maar vanuit een godsdiensthistorische benadering kunnen we het niet anders noemen dan 'godskennis' of 'godsgeloof'. Voor mijn geloof in het bijzondere van het Bijbelse godsgetuigenis heb ik geen behoefte aan de term openbaring, evenmin aan de andere kwalificaties waarmee de bijzondere status en het gezag van de Bijbel in de kerkelijke traditie wordt aangeduid: 'het (onfeilbare) Woord van God' en 'de door God geïnspireerde Schrift'. Daarom meen ik dat we, op grond van de herontdekking van het menselijke van de Schrift, ons ten aanzien van deze kwalificaties opnieuw moeten oriënteren.

Een nieuwe oriëntatie ten aanzien van de status van de Bijbel

In vroegere tijden was het voor de meeste mensen mogelijk om in grote naïviteit met deze kwalificaties om te gaan. Men had er geen moeite mee te geloven dat de Bijbel als Woord van God door de Heilige Geest gedicteerd was, getuige de vele oude voorstellingen die de evangelisten en andere Bijbelse schrijvers uitbeelden met een duif naast hun oor, als symbool van de 'inspiratie' of de influistering door de Heilige Geest. Men kon heel gemakkelijk een isgelijkteken zetten tussen 'Bijbel' en 'Woord van God' en de Bijbel als 'onfeilbaar' beschouwen in de zin van 'niet onderhevig aan vergissingen en fouten'. Zó eenvoudig liggen zaken echter niet. Bovendien kleven er grote bezwaren aan zulke kwalificaties.

De idee van de goddelijke herkomst van heilige geschriften komt in meerdere godsdiensten voor, bijvoorbeeld in het hindoeïsme, de islam en het na-Bijbelse jodendom. Reeds in de uitgestorven godsdiensten van de oude Egyptenaren en Babyloniërs vinden wij voorstellingen van de godheid als schrijver van heilige geschriften. Mohammed leerde dat er in de hemel bij Allah een prototype zou zijn van de aan hem geschonken openbaring in de Koran. In het jodendom vinden wij de gedachte dat de Tora al vóór de grondlegging van de wereld door God geschapen was. De diepste bedoeling achter zulke voorstellingen is natuurlijk om duidelijk te maken dat bepaalde geschriften niet zomaar mensenwerk zijn, maar dat ze 'van God komen', en daarom gezag hebben. Deze intentie zit ook achter de oudtestamentische voorstelling dat God de Tien Geboden persoonlijk op twee stenen tafelen geschreven heeft. In het jodendom waren het vooral de filosoof Philo van Alexandrië (10 vóór tot 50 na Christus) en de geschied-

schrijver Flavius Josephus (38-110 na Christus) die de boeken van het Oude Testament als profetisch geïnspireerd en daarom als 'dogma's van God' beschouwden.

In het Nieuwe Testament komt de inspiratiegedachte op twee plaatsen voor. In 2 Timoteüs 3:16 wordt gesproken over het nut van 'elk van God ingegeven geschrift'. Hier mag echter beslist niet uit afgeleid worden dat daarmee de Bijbel wordt bedoeld, omdat in de Bijbel zelf nog geen sprake is van een inspiratieleer in die zin dat de hele Schrift door God 'ingegeven' zou zijn. De Bijbel, zoals wij die kennen, bestond toen immers nog niet. In de andere nieuwtestamentische tekst waarin de idee van inspiratie voorkomt, 2 Petrus 1:21, gaat het niet om de inspiratie van geschriften, maar van mensen. Er wordt namelijk gesproken over 'profetie' die ontstaan is doordat mensen 'door de Heilige Geest gedreven' namens God hebben gesproken. Hierbij moeten we ons bewust blijven van het feit dat dit door Gods Geest geïnspireerde spreken een *menselijk* spreken is, dat niet met het spreken van God geïdentificeerd mag worden. Er is een kwalitatief verschil tussen het spreken van God en de door mensen op schrift gestelde woorden. Van dit verschil was de apostel Paulus zich zeer bewust doordat hij een 'gebod van de Heer' duidelijk onderscheidde van zijn eigen advies aan de gemeente (1 Korintiërs 7:10-12, 25). Toch aarzelt hij niet te zeggen dat hij gelooft de Geest van God te bezitten (vers 40) en zijn gepredikte boodschap daarom als een 'woord van God' te karakteriseren (1 Tessalonicenzen 2:13). Het menselijke van de Schrift wordt daarmee niet verdoezeld, maar ten volle gehonoreerd. In ieder geval is er in de Bijbel zelf nog geen sprake van een gelijkstelling van het spreken van God met de Schrift, evenmin van een inspiratie ervan.

De identificatie van de Bijbel met Gods woord in de oude kerk vindt haar oorsprong niet in de Bijbel, maar in het hellenistische jodendom. De latere kerkelijke leer van de letterlijke, mechanische of organische inspiratie van de Schrift, waarbij God als de eigenlijke auteur van de Bijbel wordt beschouwd, is in feite een afwijking van de Bijbelse voorstelling dat bepaalde mensen (de profeten) zich door God geroepen wisten om namens Hem te spreken. En omdat niemand van hen aanspraak maakte op onfeilbaarheid, kan er ook geen sprake zijn van de onfeilbaarheid van de Bijbel.

De kwalificaties waarmee de hoge status en het gezag van de Schrift traditioneel tot uitdrukking worden gebracht, berusten op theologische waardeoordelen. Ze worden vanuit het geloof aan de Bijbel toegekend. Daar is op zich niets mis mee. Wie zulke kwalificaties echter als inherente hoedanigheden van de Bijbel opvat en daarbij de gebruikelijke 'is-zinnen' bezigt, komt in grote moeilijkheden. Wanneer de Bijbel als 'Woord van God' betiteld wordt en alle uitspraken daarin worden verabsoluteerd en als tijdloze waarheden beschouwd, wordt God in feite vastgepind op uitspraken van tijdgebonden, feilbare mensen. Erger nog, de inrichting van de cultuurgebonden samenleving van het oude Midden-Oosten, dat op veelal barbaars gewoonterecht berust, wordt daarmee tot de wil van God voor alle tijden verheven. Waar dit gebeurt, is het bij het gebruik van de Bijbel, theologisch gesproken, dan nog zeer de vraag of God

überhaupt inspraak krijgt en of de Geest van God mensen nog iets kan leren en nieuwe inzichten kan bijbrengen. De praktijk leert dat dit onmogelijk wordt wanneer men eenmaal gaat roepen: "Ja maar zo staat het er toch!", of "God zegt toch zelf...!" Daarom kunnen we zulke kwalificaties beter achterwege laten. Ze doen meer kwaad dan goed. Een het is maar de vraag of ze werkelijk nodig zijn.

In het licht van deze relativering van de traditionele kwalificaties ter aanduiding van de status en het gezag van de Schrift, kan ik me voorstellen dat een lezer zich zou kunnen afvragen of de Bijbel daarmee dan niet zijn gezag zal verliezen. Daar ben ik niet bang voor, omdat de Schrift haar bijzondere status en haar gezag niet aan deze kwalificaties ontleent, maar aan iets anders: haar unieke inhoud en de eigen overtuigingskracht ervan. Alvorens ik ga uitleggen wat dit precies is, wil ik nog even opmerken dat we er goed aan zullen doen om de term 'gezag', die niet meer van deze tijd is, te vermijden en voortaan de meer gepaste term 'overtuigingskracht' te gebruiken.

De blijvende waarde van de Bijbel

Wat maakt de Bijbel zo bijzonder en waaraan ontleent hij zijn overtuigingskracht? Deze vraag kan het beste beantwoord worden door het Oude en Nieuwe Testament afzonderlijk te evalueren. Hoewel de twee onderdelen van de christelijke Bijbel onafscheidelijk bij elkaar horen, waardoor ze in één band bijeengebracht zijn, gaat het om twee heel verschillende verzamelingen van canonieke geschriften, die ieder een heel eigen geloofsgetuigenis bevat. Zonder nader in te gaan op hun onderlinge verhouding, wil ik er wel nadrukkelijk op wijzen dat het Oude Testament, als het geloofsgetuigenis van het oudste jodendom, een zelfstandig bestaansrecht heeft buiten het Nieuwe Testament om. Het is immers de heilige Schrift van het jodendom, die wij over hun schouder mee mogen lezen. Voor het Nieuwe Testament, als het geloofsgetuigenis van het oudste christendom, geldt echter dat het volstrekt afhankelijk is van het Oude, zonder welk het volkomen in de lucht zou hangen en niet te begrijpen zou zijn.

Omdat het christendom uit het jodendom is voortgekomen, was de joodse canon, het Eerste Testament, van meet af aan ook de heilige Schrift van de oude kerk. Daar is in een veel later stadium, pas in de vierde eeuw na Christus, een canonieke verzameling van christelijke geschriften aan toegevoegd, als het zogeheten Nieuwe of Tweede Testament. Dit betekent dat het Eerste Testament *de Schrift* is, en dat het Tweede, als aanhangsel, *de Naschrift*. De kwalificatie 'oud' van 'Oude Testament' heeft niet de connotatie van 'afgedaan' of 'achterhaald' maar drukt de gedachte van anciënniteit uit, de ouderdom in rang. Daarom zijn de aanduidingen Eerste en Tweede Testament eigenlijk veel juistere termen. Ik heb de traditionele benamingen Oude en Nieuwe Testament, die ik doorgaans in dit boek gebruik, alleen gebezigd wegens hun grote bekendheid en omdat er nog geen equivalenten zijn voor termen als 'oudtestamentisch', 'nieuwtestamentisch', 'oudtestamenticus' en 'nieuwtestamenticus'.

Het Eerste Testament, de Schrift, het geloofsgetuigenis van het oude jodendom

Het unieke van het Eerste Testament ligt in de eerste plaats in zijn *godsgetuigenis*, dat in de toenmalige Oudoosterse cultuur heel revolutionair was: de radicale doorbraak vanuit de wereld van het veelgodendom naar het monotheïsme, het geloof in één God. Door de breuk met het ingewikkelde veelgodendom heeft het oude Israël de mogelijkheid geschapen om tot een godsvoorstelling met een scherp omljnd godsbeeld te komen en het verder te ontwikkelen. De voor het polytheïsme kenmerkende problemen, zoals de rivaliteit tussen diverse goden en de voortdurende vrees bij mensen dat ze een of andere godheid zouden vergeten, werden daarmee opgelost. Men had te maken met één God met een heel eigen gezicht en een eigen zedelijke wil, die als schepper van de wereld alle natuurkrachten in zijn hand heeft en ten nauwste bij de lotgevallen van mensen betrokken is. Door dit godsbeeld werden mensen bevrijd van de dienst aan meerdere goden en van de vrees voor allerlei duistere machten, geesten en demonen. Geen wonder dat de oude Israëlieten de idee van bevrijding en vrijheid hoog in hun vaandel hadden geschreven. In lijn met de bevrijding van de dienst aan meerdere goden werden allerlei verslavende heidense praktijken radicaal afgewezen en ten strengste verboden: waarzeggerij, toverij, bezweringen, dodenraadpleging en het bedrijven van seks voor cultische doeleinden.

Even uniek als deze fundamentele verworvenheid is de wijze waarop men dit godsbeeld verder heeft doordacht en ontwikkeld. Het godsbeeld wordt gekenmerkt door een aantal unieke eigenschappen die de God van Israël onvergelijklijk en ongeëvenaard maakten in de toenmalige godsdienstige wereld. Enerzijds, God als de bevrijder die zich voor recht en gerechtigheid inzet om mensen tot hun recht te laten komen, de barmhartige, genadige, vergevensgezinde en liefdevolle God die solidair en trouw blijft met de mens. Anderzijds, de God van gerechtigheid die geen kwaad en onrecht verdraagt en ter bestrijding ervan pijnlijke maatregelen neemt. Aan dit godsbeeld en alles wat daarmee samenhangt, hebben de oude Israëlieten hun identiteit ontleend en door dit godsgeloof waren ze in staat zich in de toenmalige wereld te handhaven en als geloofsgemeenschap te overleven.

Naast dit bijzondere godsbeeld hield het oude Israël ook een heel bijzonder, van de andere volken afwijkend *mensbeeld* erop na. Volgens het in de toenmalige wereld zeer populaire Babylonische scheppingsverhaal werden de mensen geschapen uit het bloed van een monster, met als taak in de wereld om de goden te 'dienen' en te verzorgen. In de diepzinnige Bijbelse oorsprongsverhalen in de eerste hoofdstukken van Genesis wordt de mens echter geschapen 'naar het beeld van God', dat wil zeggen in een nauwe relatie tot Hem, met als opdracht om over de rest van zijn schepping op aarde te heersen. Deze taak wordt nader gespecificeerd als het bewerken en bewaren van de hof van Eden (symbool van de aarde). In deze visie op de mens betekent God 'dienen' primair medewerker van God zijn, en dan niet ter instandhouding van de cultus, maar ter instandhouding van de leefwereld van de mens. Van cruciaal belang is daarbij de idee dat de aarde van God is en dat de mens geen eigenaar is maar slechts pachter.

In verband met de visie op de mens wordt ons ook een heel diepgaande bezinning geboden op de autonomie van de mens en op het probleem van het kwaad in de wereld. In de optiek van het oude Israël is er geen inherent kwaad in de alleszins goede schepping van God; de verantwoordelijkheid voor het ontstaan van kwaad wordt voor de volle honderd procent op de schouders van de mens gelegd. De mens is geen marionet van God, maar een autonoom handelend wezen dat volledige keuzevrijheid heeft en persoonlijk voor zijn daden verantwoordelijk is. De gedachte van de individuele verantwoordelijkheid is niet iets dat pas door Augustinus is doordacht, zoals wel eens wordt beweerd, maar is diep geworteld in het oudtestamentische mensbeeld. De mens is vrij om het goede te doen, maar even vrij om kwaad te bedrijven. Zijn autonomie is echter niet onbeperkt, omdat ze begrensd wordt door een boven de mens staand goddelijk gebod (gesymboliseerd door het verbod op het eten van de boom van de kennis van goed en kwaad). Wanneer de mens volledige autonomie voor zichzelf opeist en dit gebod naast zich neerlegt, dan ontstaat er kwaad in de wereld: de mens valt ten prooi aan de verleiding toe te geven aan hebzucht, de wortel van alle kwaad, met alle gevolgen van dien.

Omdat het in het Tuinverhaal in feite om de *condition humaine* van alle mensen gaat, is er in het Eerste Testament nog geen sprake van de leer van een historische 'zondeval' als een tragische gebeurtenis in de oertijd die de 'erfzonde' tot gevolg had, waarmee alle mensen besmet zouden zijn. Dit is een uiterst bedenkelijke gedachte die pas in de na-oudtestamentische tijd ontstaan is en door Paulus en vooral door Augustinus nader is uitgewerkt. Evenmin is er in het Eerste Testament sprake van een buiten God om opererende kwade macht waar de mens het slachtoffer van zou kunnen worden. Deze idee, die overigens in strijd is met de oudtestamentische opvatting omtrent de absolute alleenheerschappij van God, is eveneens pas in een later stadium, onder invloed van de Perzische godsdienst, ontstaan. In het jodendom van rond het begin van onze jaartelling stelde men zich deze kwade macht voor als een mythologische gestalte die het kwaad verpersoonlijkt en onder verschillende benamingen bekend stond: de boze, de duivel, de satan, Asmodeus, Sjimadon, Mastema, Belial, Beliar en Beëlzebul.

In samenhang met de visie op de beperkte autonomie van de mens en de absolute onontbeerlijkheid van gedragsregels voor zijn handelen wordt in alle toonaarden in het Eerste Testament grote nadruk gelegd op de naleving van zulke regels als een kwestie van leven en dood, van voortbestaan en ondergang. Daarom speelde de morele wegwijzing in het oude Israël zo'n cruciale rol en is er een enorm arsenaal van wegwijzende literatuur ontstaan. De weg die gewezen werd, moest uitlopen op de realisering van de op recht en gerechtigheid gebaseerde heerschappij van God in de wereld. Daarmee komt de unieke *toekomstverwachting* van het Eerste Testament in het vizier, die we mogen aanmerken als een zeer karakteristiek en uniek geloofsgetuigenis. Wat men zich daarbij voorstelde, is dat God, als de Aanwezige in de wereld, met mensen in hun geschiedenis op weg gaat naar een situatie die beantwoordt aan zijn bedoeling met de wereld en dat Hij hun, ter realisering daarvan, door zijn Geest aanwijzingen en

richtlijnen geeft. Vanuit dit gezichtspunt beschouwd, is Gods heerschappij voor te stellen als diens creatieve bemoeienis in de geschiedenis, waarbij Hij mensen op weg naar hun bestemming begeleidt en telkens nieuwe mogelijkheden creëert en nieuwe perspectieven opent. Dit betekent dat de heerschappij van God zich in de wereld blijft doorzetten, ondanks het feit dat mensen door hun wangedrag Gods regering veelal blokkeren en frustreren. Kenmerkend voor de Bijbelse toekomstverwachting is haar nimmer aflatende hoop.

De heerschappij van God voltrekt zich als een proces waarvan het einddoel de vervulling is van de verwachting van een vreedrijk, waarin waarheid, gerechtigheid, barmhartigheid en liefde het zullen winnen van onrecht, haat en geweld. Het gaat hier om dezelfde fundamentele zaken die in onze tijd onder de noemer 'wereldvrede en mensenrechten' gebracht worden. Trouwens, het besef dat mensenrechten gerespecteerd en gehonoreerd moeten worden ter verkrijging van een vreedzame samenleving, mag zonder meer beschouwd worden als een direct uitvloeisel van het oudtestamentische geloofsgetuigenis en als een ongeëvenaarde, zegenrijke bijdrage van de Bijbel aan de menselijke beschaving.

Gods regering in de mensenwereld is iets dat zich in het hart van mensen laat gelden en zich manifesteert in hun daden. Ze staat of valt met het gedrag van mensen. Anders gezegd, ze wordt niet anders verwerkelijkt dan door mensen, mensen die zich door de Geest van God laten leiden en daardoor het kwaad onderkennen, weerstaan en bestrijden. Omdat het kwaad in de wereld mensenwerk is, is ook de uitbanning van het kwaad mensenwerk. Het is bij dit ideaal dat het geloofsgetuigenis van het Tweede Testament zich naadloos aansluit, met name zoals men het ideaal geconcretiseerd had rond een messias.¹

Het Tweede Testament, de Naschrift, het geloofsgetuigenis van het oude christendom

Over de blijvende waarde van het Tweede Testament kan ik, na wat over het Eerste is gezegd, kort zijn. Aangezien alles wat hier boven naar voren is gebracht in het Tweede Testament verondersteld wordt, hoeven we alleen maar de vraag te beantwoorden: wat heeft het geloofsgetuigenis van het oudste christendom toegevoegd aan dat van het oudste jodendom? Ook hier kan het antwoord kort zijn: het evangelie van Jezus Christus, waarvan de kern is dat hij grote ernst heeft gemaakt met het ideaal van de op recht en gerechtigheid gebaseerde heerschappij van God in de wereld. Ik noem alleen de voornaamste aspecten van zijn optreden en leer: zijn oproep tot bekering in het licht van het op handen zijnde Godsrijk en zijn inzet voor de realisering ervan, vanuit een messiaans bewustzijn en zijn geloof dat hij door de Geest van God geleid werd. Daartoe heeft hij niet alleen het initiatief genomen, maar ook het voorbeeld gegeven en mensen opgeroepen om hem na te volgen en zich door dezelfde Geest te laten leiden.

In zijn leer heeft Jezus een aantal verwaarloosde aspecten van het joodse geloofsgetuigenis, die door de eenzijdige ontwikkeling van de hoofdstroom van het jodendom haast verloren gegaan waren,

¹ Voor een diepgaande behandeling van alle thema's die ik in deze paragraaf ter sprake heb gebracht, verwijs ik de lezer naar [Zin en onzin over God](#).

nadrukkelijk weer naar voren gebracht. Enkele van die aspecten heb ik reeds in hoofdstuk 4 (onder het hoofdje 'Jezus en de oudtestamentische geboden') behandeld: zijn sterke beklemtoning van de maatschappelijk-ethische geboden van de profetische wegwijzing en de daarmee samenhangende gedachte van barmhartigheid en liefde; zijn inzet voor de bevrijding van mensen van het juk van de wet; zijn verzet tegen de op 'heiligheid' gebaseerde, gesloten particularistische joodse samenleving van zijn tijd, door zijn aandacht voor het universele aspect van het Oudisraëlitische geloof. Daar kunnen we nog aan toevoegen de uiterst belangrijke plaats die Jezus aan vergeving en verzoening in de omgang van mensen met elkaar toekende. Zijn optreden heeft uiteindelijk geleid tot zijn martelaarschap en tot het ontstaan van het christendom, waarvan de apostel Paulus de grote gangmaker was.

Het behoud van de Bijbel in de West-Europese cultuur

Gedurende de twintigste eeuw, met name in de tweede helft ervan, is er in onze cultuur zowel in de kerk als in de samenleving in bredere zin veel veranderd - veel meer dan in de daaraan voorafgaande duizend jaar. De maatschappelijke situatie waarin onze cultuur zich momenteel bevindt - die naar mijn oordeel een crisissituatie is - kan het beste getypeerd worden als de 'postmoderne samenleving'. De term 'postmodernisme', die in 1917 door de Duitse filosoof Rudolf Pannwitz werd geïntroduceerd, wordt in Van Dale (dertiede, herziene uitgave 1999) als volgt gedefinieerd (cursivering van Van Dale):

1 (bouwkunde) benaming van de trend in de architectuur van de jaren '80 om zich te bevrijden van het rigide functionalisme van de laatste halve eeuw, en om, met behoud van de twintigste-eeuwse technische verworvenheden, terug te grijpen naar de vroegere stijlen;

2 (filosofie, esthetica) cultuurstroming die de humanistische visie op een autonoom subject verwerpt en een principiële eclecticisme huldigt, zich o.a. manifesterend in het negeren van het onderscheid tussen hoge en lage cultuuruitingen en het anarchistisch combineren van elementen uit velerlei stromingen, genres, stijlen, technieken en media: *het filosofische postmodernisme is van mening dat de mens grotendeels gestuurd wordt door onbeheersbare krachten en dus niet in staat is de wereld te beheersen, zoals de verlichting dacht.*

Welnu, er is zowel binnen als buiten de kerk een emancipatorische beweging in de samenleving op gang gekomen om zich te bevrijden van de rigide paternalistische heerschappij van de kerk en van de beperkingen van de bestaande maatschappelijke orde. Dat had, naast de dramatische leegloop van de kerken, tot gevolg de omverwerping van de gevestigde orde en de teloorgang van traditionele maatschappelijke waarden en normen. De kerk, als de tot nu toe belangrijkste norm- en richtinggevende instantie in de samenleving, heeft door haar starheid en wereldvreemdheid de aansluiting bij de moderne cultuur grotendeels verloren. Haar centrale plaats in de maatschappij is ze kwijtgeraakt, waardoor ze gevaar loopt een randverschijnsel te worden. In deze ontwikkeling zijn veel mensen gaandeweg van de

Bijbel en van het geloof in God vervreemd geraakt. Men heeft er eerst afstand van genomen, en later radicaal afscheid. Het Bijbelse geloof in God, als een boven en buiten de mens staande instantie, is voor veel mensen een gepasseerd station geworden.

In de plaats van de zekerheden van het verleden, ingebed in het instituut kerk en in het bredere kader van het christelijke geloof, is het cultuurrelativisme gekomen: alles is betrekkelijk; de wereldcultuur is een supermarkt waar je datgene kiest wat van je gading is. In het zog daarvan dienen allerlei religieuze cultuuruitingen zich aan, zoals de New Agebeweging, waarin elementen uit velerlei stromingen anarchistisch worden gecombineerd. Het optimistische geloof in de volstrekte autonomie van de mens en diens vermogen om de wereld te beheersen, is een illusie gebleken. Mensen blijken door onbeheersbare krachten gestuurd te worden en zich door deze krachten te laten beheersen. Kortom, onze West-Europese cultuur is - mede door het botte conservatisme van de kerk - de Bijbel en het daarmee samenhangende godsgeloof kwijtgeraakt en daardoor in een kritieke situatie van desoriëntatie terechtgekomen.

In deze situatie moeten we ons goed bewust zijn van het feit dat de Bijbel de afgelopen tweeduizend jaar, via het jodendom, het christendom en de kerk, een fundamentele bijdrage heeft geleverd aan de vorming en ontwikkeling van onze cultuur. De gangbare opvattingen in onze cultuur over de mens en diens plaats en bestemming in de wereld, zijn voor een groot deel op de Bijbel gebaseerd, juist nog op bepaalde interpretaties ervan. Dit boek heeft een cruciale rol gespeeld bij de vorming van onze mentaliteit en manier van leven. De West-Europese beschaving is niet te begrijpen zonder rekening te houden met de invloed van de Bijbel. Hij stond niet alleen aan de wieg van onze beschaving, maar heeft haar ook tot voor kort als richtsnoer en bron van inspiratie begeleid.

In bepaalde opzichten was die invloed minder gunstig, maar in die gevallen ligt het niet aan de Bijbel, maar aan de onjuiste conclusies die men uit de Bijbelse gegevens heeft getrokken.

Laat ik in dit verband enkele karakteristieke zaken van levensbeschouwelijke aard noemen: in de eerste plaats de gangbaar geworden *antropocentrische visie op de schepping*: de mens als centrum van de schepping, als haar uiteindelijke doel en hoogtepunt. Daaruit is voortgevloeid het algemeen aanvaarde ideaal van de ongelimiteerde expansie en dominantie van de mensheid, en de tomeloze exploitatie van onze leefwereld, dat onvermijdelijk moest leiden tot overbevolking en de plundering van onze leefwereld. Vervolgens noem ik de eveneens gangbaar geworden *pessimistische visie op de mens*, die weliswaar niet rechtstreeks op de Bijbel, maar op de kerkelijke leer van de erfzonde is gebaseerd, als zou de mens alleen maar slecht zijn en niet in staat tot enig goed. Met dit mensbeeld heeft de kerk niet alleen een domper gezet op het idealistisch streven van mensen naar een betere wereld, maar ook velen met een schuldgevoel opgezaald en diep ongelukkig gemaakt.

Nauw verwant aan deze visie op de mens is de diep in onze cultuur gewortelde *fatalistische visie op de wereld*, als zou deze gedoemd zijn eens, aan 'het einde der tijden', op een apocalyptische wijze onder te

gaan. Ter compensatie hiervan is men blijven vasthouden aan de *naïeve verwachting* dat er een wonder zal plaatsvinden bij de 'wederkomst' van Jezus, waardoor het messiaanse vrederijk zal aanbreken. Als gevolg hiervan is de idee blijven voortleven, als zou het Koninkrijk van God niet hier op aarde, maar pas in 'de hemel' of in 'het hiernamaals' zullen worden gerealiseerd - een puur ketterse opvatting die haaks staat op het Bijbelse ideaal van een vrederijk op aarde en de verwezenlijking ervan voortdurend blokkeert en frustreert.

Deze mens- en wereldbeschouwing, die onze cultuur zo fundamenteel heeft bepaald, en nog steeds in hoge mate beheerst, is naar mijn inzicht gebaseerd op een onjuiste interpretatie van de Bijbel. Willen we de huidige crisis in onze cultuur te boven komen, dan zullen we er hard aan moeten werken om haar te corrigeren. Indien de Bijbel aangewezen kan worden als de bron waaruit deze mens- en wereldbeschouwing is voortgekomen, dan moet ze ook vanuit een beter verstaan van de Bijbel als een afwijking worden onderkend en radicaal bijgesteld.

De Bijbelwetenschap, als basisdiscipline van de theologie, kan daarbij een belangrijke sanerende bijdrage leveren, niet alleen binnen, maar ook buiten de kerk. Ze kan meewerken aan de gezondmaking van wat in onze cultuur verziekt is geraakt. Door een juister verstaan van de Bijbel kunnen we rechtzetten en herstellen wat mede op basis van de Bijbel in onze mens- en wereldbeschouwing en manier van leven scheef is gegroeid. Bij de noodzakelijke heroriëntatie op de normen en waarden in onze cultuur, en bij de herijking van ons gedrag in de wereld, heeft ze een inbreng die niet onderschat mag worden. Ze kan ons helpen de blijvende waarde van de Bijbel, die voor een belangrijk deel de bakermat van onze beschaving is, te herontdekken. Het zou doodzonde zijn als we hem helemaal zouden kwijtraken.

De rol van de kerk

Laten we nu de blik naar de toekomst richten met in de eerste plaats de vraag wat de verdere bijdrage van de Bijbel aan onze cultuur zou kunnen zijn. Er is voor de kerk, als belangrijkste doorgeefster van het Bijbelse erfgoed, hierbij nog een cruciale rol weggelegd, een dienende taak. De kerk is weliswaar het primaire kader waarbinnen de Bijbel maatschappelijk functioneert, maar ze zal meer dan voorheen haar diensten aan de hele samenleving moeten aanbieden. De Bijbel is immers van ons allemaal. Ik weiger met de wolven in het bos mee te huilen, die alsmaar roepen dat de kerk een randverschijnsel is in onze maatschappij. De kerk is weliswaar kleinschaliger geworden en heeft door eigen toedoen veel van haar vroegere invloed verloren. Maar een randverschijnsel is ze nog lang niet. En het is te hopen dat ze het nooit wordt. Ze heeft nog steeds een groot potentieel.

Door haar ervaring in de oecumene kan ze onze wereld mee helpen maken tot een wereldgemeenschap, een mondiaal bewuste volkengemeenschap. Ze kan de Europese cultuur helpen saneren door de steeds toenemende gewelddadigheid en zelfzucht terug te dringen en het gangbare recht van de sterkste te

vervangen met rechtvaardigheid en gerechtigheid. Ze dient alle mogelijkheden die de moderne media bieden te benutten om onze veelal onverschillig en materialistisch geworden cultuur te humaniseren en de weg te wijzen naar een cultuur van betrokkenheid, barmhartigheid, liefde en respect niet alleen voor medemensen maar voor alles wat leeft.

In het door de Wereldraad van Kerken op gang gebrachte conciliair proces voor gerechtigheid, vrede en het behoud van de schepping, heeft de wereldkerk bewezen niet alleen oog te hebben voor de gevaarlijke crisis waarin we ons momenteel bevinden, maar dat ze ook een proces van bezinning en bewustwording op gang kan brengen en richting kan geven aan vernieuwende krachten in de maatschappij. In Nederland heeft het *Interkerkelijk Vredesberaad* in hoge mate ertoe bijgedragen maatschappelijke krachten te mobiliseren tegen kernwapens en tegen de bewapeningswedloop tussen Oost en West. Elders in de wereld hebben de kerken, vaak geïnspireerd door een eigen bevrijdingstheologie, een cruciale rol gespeeld in de strijd voor de bevrijding van onderdrukten. Het besef van het cruciale belang van gerechtigheid en het respect voor mensenrechten als de absolute voorwaarden voor vrede, is bezig hoe langer hoe meer in de wereld door te dringen. Hetzelfde lijkt nu te gelden voor de Bijbelse ideeën van vergeving en verzoening als bijkomende voorwaarden voor vrede. Waarom zou de kerk niet ook in de toekomst een sturende en drijvende kracht kunnen zijn bij de sanering en vernieuwing van onze maatschappij, en zich in kunnen zetten voor de radicale mentaliteitsverandering die onontbeerlijk is ter bezwering van de crisis waarin we ons momenteel bevinden?

Wil de kerk aan deze verwachting kunnen beantwoorden, zal ze aan een aantal voorwaarden moeten voldoen, waarvan ik hier alleen de meest fundamentele aanstip. In de eerste plaats zal ze moeten ophouden alleen maar met zichzelf bezig te zijn; ze moet zich diepgaand gaan bezinnen op haar plaats en vooral haar taak in de samenleving als geheel. Als het primaire functiekader van de Bijbel, dient ze de zorg voor ons belangrijkste culturele erfgoed uit de oudheid, op zich te nemen en zich meer bewust te worden van haar verantwoordelijkheid voor het goed verstaan en het verantwoord gebruik van de Bijbel. Meer dan voorheen, zal ze haar voordeel moeten doen met de verworvenheden van de Bijbelwetenschap om haar traditionele *Bijbelbeschouwing* aan te passen en in overeenstemming te brengen met nieuwe, veelal bevrijdende inzichten. Ze zal wegen en middelen moeten zoeken om ervoor te zorgen dat deze verworvenheden doordringen naar het grondvlak van zowel de kerk als de samenleving. Daarbij dient ze lering te trekken uit de kwalijke gevolgen van de scheiding tussen geloof en wetenschap. In dit opzicht maak ik me persoonlijk grote zorgen over de toekomstige opleiding van predikanten in de Samen-op-Weg kerken. Aan de vooravond van de eeuwwisseling heeft de triosynode besloten om de zes opleidingen in Nederland tot drie terug te brengen. Dat men daarbij gekozen heeft voor Leiden, Utrecht en Kampen, kan verstrekkende gevolgen hebben voor de doorwerking van wetenschappelijk verworven inzichten naar het grondvlak van kerk en samenleving. De theologische faculteit in Leiden is steeds een

grote voorstander van de *duplex ordo* en de scheiding tussen wetenschap en geloof geweest en zal het waarschijnlijk blijven; Utrecht is altijd al een bolwerk van conservatisme geweest en in Kampen zal de kerk naar alle waarschijnlijkheid de mogelijkheid blijven behouden zich met het doorgeven van nieuwe inzichten te bemoeien. Toekomstige ontwikkelingen zullen uitwijzen hoe dat zal gaan.

Om de Bijbel zijn functie in de samenleving van de toekomst goed te laten vervullen, zal de kerk in nauwe samenwerking met instanties zoals de Bijbelgenootschappen en Bijbelstichtingen, zich moeten inzetten om ervoor te zorgen dat hij kamerbreed in de samenleving terugkomt. Het spreekt vanzelf dat dit zonder enige zweem van bekeringsdrang moet gebeuren, omdat de kerk hierin niet een ledenwervende maar een dienstverlenende functie heeft.

Dit proces zal goed begeleid moeten worden met behulp van wetenschappelijk verantwoorde informatie over de Bijbel, niet alleen door middel van cursussen en studiedagen, maar vooral ook door programma's over de Bijbel via de moderne media: radio, televisie en het internet.

In dit verband zal de IKON het verschaffen van zulke informatie weer als een van zijn belangrijkste taken moeten gaan zien. Daarbij moet men het niet alleen maar over de Bijbelse verhalen hebben, hoe belangrijk ze ook mogen zijn, maar zal men ook nadrukkelijk aandacht moeten besteden aan de veelal verwaarloosde Wijsheidsliteratuur, de Profeten en de Psalmen als leerstof en bron van inspiratie. Hoofddoel van alle inspanningen moet zijn de terugkeer van de Bijbel in onze samenleving en de herontdekking ervan als het kostbare erfgoed van de joods-christelijke beschaving, waar zij in een belangrijke mate haar identiteit aan heeft ontleend.

Ook zal men af moeten zien van de naïeve veronderstelling dat de Bijbel 'het zelf kan doen' en daarom zonder gebruiksaanwijzingen en nadere toelichting aan iedereen beschikbaar gesteld moet worden. Het gevaar dat hij misverstaan of helemaal niet verstaan wordt, is voortdurend aanwezig. Om dit te voorkomen, dient iedere Bijbeluitgave voorzien te zijn van de nodige informatie die voor het verstaan noodzakelijk is. De *Willibrordvertaling* en de uitgave van de *Groot Nieuws Bijbel* in 1983, met inleidingen en aantekeningen, mogen als voorbeeld gelden van wat in dit opzicht kan en hoort te worden gedaan. Het is dan ook zeer te betreuren dat in de herziene uitgave van de *Groot Nieuws Bijbel* van 1996 de inleidingen en aantekeningen weggelaten zijn. Gelukkig heeft *De Nieuwe Bijbelvertaling* van 2004 dat ruimschoots goedge maakt met informatieve inleidingen op de verschillende Bijbelboeken.

Op basis van verdiepte inzichten in haar Schriften zal de kerk de gangbare *godsbeelden* die gebaseerd zijn op haar traditionele, fundamentalistische Bijbelopvatting, radicaal moeten corrigeren. Dergelijke godsbeelden zijn in hoge mate verantwoordelijk voor de vervreemding van de moderne westerse mens van de Bijbel. De kerk zal een theologie moeten ontwikkelen die niet alleen meer recht doet aan het Bijbelse godsgeloof, maar die tevens op een eigentijdse wijze is ingevuld.

Daarnaast dient ze, eveneens op basis van een beter verstaan van de Schriften, haar antropocentrische *mens- en wereldbeeld* grondig te herzien en een levensbeschouwing te ontwikkelen, waarbij niet de mens centraal staat, maar de aarde als leefwereld van vele vormen van leven.

Verder zal ze haar *blikrichting* moeten veranderen door niet, zoals vaak nog gebeurt, alleen maar naar boven te kijken, maar vooral naar wat hier beneden is en zich hier afspeelt. Hier beneden, waar theologisch gesproken, God als de in zijn schepping Aanwezige te vinden is en waar zijn heerschappij van gerechtigheid en vrede gerealiseerd moet worden. Ik heb alle hoop dat de kerk, toegerust met wetenschappelijk gefundeerde kennis, en geïnspireerd door het Bijbelse godsgeloof en toekomstverwachting, een belangrijke bijdrage zal kunnen blijven leveren aan onze cultuur, om mee te beginnen, aan de bezwering van de huidige crisis.

Het Bijbelse gedachtegoed als grondslag voor de theologie van de toekomst*

De kerk verkeert met haar theologie al decennia lang in een crisis. Meer dan ooit tevoren wordt in onze tijd de impact van de Verlichting en de opkomst van de moderne wetenschappen, inclusief de bijbelwetenschap, merkbaar. Ons referentiekader is ingrijpend veranderd, er is een nieuw wereldbeeld ontstaan en er is een onomkeerbaar emancipatieproces op gang gekomen.

Deze crisis had voorkomen kunnen worden, als de kerk bijtijds de nodige maatregelen had genomen door haar bijbelbeschouwing en de daarop gebaseerde geloofsleer aan te passen aan de uitdagingen en eisen van de moderne tijd. Maar daarin heeft ze het schromelijk af laten weten, doordat haar dogma's, belijdenisschriften en veelal ook haar verkondiging, vrijwel onveranderd is gebleven. Daardoor raakten veel mensen aan de rand van de kerk of kwamen er helemaal buiten te staan. Daar maken ze deel uit van een groeiende schare soloreligieuzen en ietsisten, of komen terecht in de woestijn van het atheïsme.

De stemmen van enkele verontruste roependen in de woestijn om vernieuwing, werden vaak óf niet gehoord óf door het kerkelijke establishment doodgezwegen. Een positieve ontwikkeling was wel dat er overal in het land leerhuizen en gesprekskringen werden opgericht en cursussen georganiseerd voor de theologische vorming van gemeenteleden. Op het grondvlak hebben zulke instanties veel mensen kunnen helpen om tot een heroriëntatie van hun bijbelbeschouwing en hun godsgeloof te komen. Hun werd een duidelijk alternatief geboden voor de traditionele fundamentalistische bijbelopvatting. Door de Bijbel anders te lezen, op grond van de inzichten van de moderne bijbelwetenschap, kun je in God blijven geloven, maar dan anders.

* Dit onderdeel is een enigszins gewijzigde versie van mijn lezing gehouden op 2 maart 2006 tijdens het minisymposium ter gelegenheid van het 40 jarig jubileum van het Dr. J.H. Bavinck College te Groningen, gepubliceerd in de bundel *Verlangen naar God: welke toekomst heeft geloven?*, Uitgeverij Boomker te Haren: ISBN 90-71809-74-9.

Hierbij heeft in Noord Nederland de Dr. J.H. Bavinck Bijbelschool van meet af aan een voortrekkersrol gespeeld. Mij heeft ze een podium geboden voor wat ik te melden had, spoedig na mijn aantreden eind jaren zestig in de theologische faculteit alhier.

Naar mijn oordeel is de huidige geloofscrisis voor een deel te wijten aan de fixatie op verstarde geloofsvoorstellingen, die gebaseerd zijn op de traditionele, fundamentalistische leeswijze van de Bijbel. Daardoor is het bijbelse gedachtegoed op de achtergrond geraakt en zijn mensen het zicht op het wezenlijke kwijtgeraakt. Vandaar mijn pleidooi voor de herontdekking ervan, als de enig goede grondslag voor de theologie van de toekomst. Laat mij de teloorgang van de kern van het bijbelse geloofsgetuigenis illustreren aan de hand van de Apostolische Geloofsbelijdenis, die nog steeds wordt voorgehouden als de verwoording van de kern van het christelijke geloof.

Over God wordt slechts gezegd dat hij “de Almachtige Schepper van hemel en aarde” is. Daarmee wordt eigenlijk niets wezenlijks over God gezegd, maar wellicht onbedoeld, alleen maar voedsel gegeven aan het uit Amerika overgewaaide creationisme, dat nog steeds wordt aangeprezen als een alternatief voor de evolutieleer. *Van Jezus* wordt in het Apostolicum niets méér gezegd dan dat hij is geboren, gestorven, opgestaan en ten hemel is gevaren om vandaar terug te keren om alle mensen te oordelen.

Daarmee wordt een volstrekt eenzijdig – en dus vertekend - beeld gegeven van waar het eigenlijk om gaat in de Bijbel. Welnu, waar gaat het in de Bijbel om?

De kern van het Oudtestamentische gedachtegoed

Bij ons zoeken naar het wezenlijke van het geloofsgetuigenis van het Eerste Testament dienen we af te zien van onze eenzijdige fixatie op de verhalende boeken en te beseffen dat er ook nog de Profeten, de Wijsheid en de Psalmen zijn. Ook moeten we ons bevrijden van het diepgewortelde idee dat de Bijbel een geschiedenisboek is. Hij bevat namelijk geen geschiedenis in de gangbare zin van het woord. De verhalende boeken van de Bijbel zijn nooit bedoeld geweest een verslag te zijn van gebeurtenissen in het verleden. De voornaamste component ervan, het Deuteronomistische Geschiedwerk (Genesis – 2 Koningen), is een groots leerverhaal, een leermodel, geschreven in de Babylonische ballingschap voor een berooid en ontworteld volk. Het is bedoeld als een uitdaging tot nadenken en tot het maken van keuzes.

Dit onvergelijkelijke leerverhaal geeft een theologische visie op het verleden om lering te trekken uit Israël's wederwaardigheden en hun omgang met God in de geschiedenis. Tegelijkertijd biedt het ook een geheel nieuwe visie op het ontstaan van de wereld (Genesis 1), als Israël's antwoord op het Babylonische Scheppingsepos. Daarbij komt het tevens met een unieke visie op de mens: zijn plaats en taak in de wereld en zijn relatie tot de aarde. En ten slotte biedt het ook een heldere verklaring voor het ontstaan van het kwaad in de wereld (Genesis 2- 3). Er is geen inherent kwaad in de schepping, want het ontstaan ervan komt voor honderd procent voor rekening van de mensen. Dit geldt ook voor het instandhouden van het kwaad, dat niet het tragische gevolg is van de ‘zondeval’ / ‘erfzonde’, maar van de keuzes die mensen maken.

In theologisch opzicht hebben de oude Israëlieten bovendien in de toenmalige wereld een revolutionair beeld van God geïntroduceerd, door radicaal te breken met het polytheïsme. Er is maar één God en diens naam betekent *Hij is er*. Vanuit hun geloof en de religieuze ervaringen van mensen, hebben ze dit Godsbeeld nader ingevuld. Er is dus in principe een verschil tussen de *identiteit* van God (zoals hij werkelijk is) en zijn *imago* (de voorstelling die mensen van hem maken). In het gelovig spreken over God in het Eerste Testament klinken steeds trefwoorden als alomtegenwoordigheid, betrokkenheid, bevrijding, gerechtigheid, barmhartigheid, liefde, solidariteit met de zwakken en onderdrukten. Vergelijk bijvoorbeeld Exodus 34:6-7, waar Mozes God zijn karakteristieke ‘eigenschappen’ hoort uitleggen, eigenschappen die hem uniek en onvergelijkelijk maken.

*De HEER ! De HEER ! Een God die liefdevol is en genadig, geduldig, trouw en waarachtig,
die duizenden geslachten zijn liefde bewijst, die schuld, misdaad en zonde vergeeft,
maar niet alles ongestraft laat en voor de schuld van de ouders de kinderen en kleinkinderen laat
boeten, en ook het derde geslacht en het vierde (De Nieuwe Bijbelvertaling).²*

Hieruit blijkt overduidelijk dat *de ethiek* verreweg de voornaamste component is van de bijbelse theologie. Zeker bij de profeten, die gekenmerkt worden door hun zoeken naar de kern van wat God van mensen vraagt: liefde, gerechtigheid, solidariteit, barmhartigheid, fundamentele waarden waarbij iedere maatschappij staat of valt. Vandaar hun bewogen *ethisch appèl* dat als een rode draad door hun prediking loopt:

Jes. 1:16-17

*Was je, reinig je, maak een eind aan je misdaden, ik kan ze niet meer zien.
Vermijd alle kwaad en leer goed te doen.
Zoek het recht, houd tirannen in toom, bied wezen bescherming, sta weduwen bij.*

Amos 5:21-24

*Bespaar mij het geluid van jullie liederen; de klank van jullie harpen wil ik niet horen.
Laat liever het recht stromen als water, en de gerechtigheid als een altijd stromende beek.*

Hos.6:6

Want liefde wil ik, geen offers; met God vertrouwd zijn is meer waard dan enig offer.

Micha 6:8

*Er is jou, mens, gezegd wat goed is, je weet wat de HEER van je wil:
niets anders dan recht te doen, trouw te betrachten en nederig de weg te gaan van je God.*

Jer. 22:3

*Dit zegt de HEER: Handhaaf recht en gerechtigheid,
red wie beroofd werd uit de handen van zijn onderdrukker, buit vreemdelingen, weduwen en wezen niet uit,
pleeg geen geweld tegen hen, vergiet in deze stad geen onschuldig bloed.*

² Voor de cruciale theologische notie van de onvergelijkelijkheid van God JHWH en de eigenschappen die hem uniek maken, zie mijn dissertatie *The Incomparability of Yahweh in the Old Testament* (Pretoria Oriental Series V), E.J. Brill, Leiden 1966,

Zacharja 7:9-10

Dit zegt de HEER van de hemelse machten: Spreek eerlijk recht, wees goed en zorgzaam voor elkaar; onderdruk geen weduwen en wezen en ook geen vreemdelingen en armen, en wees er niet op uit om een ander kwaad te doen.

En, niet in de laatste plaats, bieden de profeten ons vanuit hun geloof in God een hoopvolle toekomstverwachting, gebaseerd op de trouw van God die het werk van zijn handen niet laat varen. Het grootse ideaal van een wereld, waarin recht en gerechtigheid gelden, de voorwaarden voor vrede. Een nieuwe wereldorde, geconcretiseerd in de metafoor van 'een nieuwe hemel en een nieuwe aarde'. Daarbij koesterden ze de verwachting dat een Gevolmachtigde van God dit ideaal eens zou verwezenlijken. En dit brengt ons bij:

De kern van het nieuwtestamentische gedachtegoed

Laten we daartoe nu de Apostolische Geloofsbelijdenis naast het beeld van Jezus leggen dat bijvoorbeeld in het Evangelie van Lucas van hem wordt geschetst. Het blijkt dan dat er in het credo een groot hiaat zit, doordat er een enorme sprong wordt gemaakt van de *geboorte* van Jezus (Lucas 1-2) naar zijn *lijden en sterven* (Lucas 22 e.v.). Daarmee wordt voorbijgegaan aan alles wat in Lucas 3-21 over Jezus wordt gezegd: zijn doop en de daarmee gepaard gaande adoptie tot zoon van God en zijn toerusting met de Heilige Geest.

De Evangelieën tekenen hem als degene die laat zien hoe het kwaad wordt overwonnen. Vergelijk Lucas 4:1-13 als tegenhanger van Genesis 2-3! En als iemand die geïnspireerd en geleid door de Geest van God genezend en helend door het land trekt en door zijn leer en manier van leven mensen de weg wijst ter realisering van het Godsrijk. Daartoe riep hij mensen op tot navolging, met de verwachting dat zijn volgelingen, evenals hij toegerust met Gods Geest, gestalte zullen geven aan een nieuwe wereldorde. Ter vervulling van het oudtestamentische ideaal van de op recht en gerechtigheid gebaseerde heerschappij van God.

Hoe nu verder?

Theologen zullen het als hun meest urgente taak moeten zien om een nieuwe theologie te ontwikkelen, die niet berust op de oude dogma's, maar gebaseerd is op de kern van het bijbelse gedachtegoed. En daarin zal de ethiek de centrale, cruciale component moeten zijn. Waar mensen in deze tijd om vragen, is helderheid over wat het christen-zijn precies voorstelt: dat het niet alleen een manier van geloven is maar vooral ook een manier van leven. Waar men behoefte aan heeft, is een nieuw élan, inspiratie, spiritualiteit, wegwijzing en handvaten ter oriëntatie in onze gecompliceerde wereld. Wat de kerk daarom nodig heeft, is een grondige reformatie die nog diepgravender moet zijn dan die uit de zestiende eeuw. Haar voornaamste opdracht zal dan zijn er voor te zorgen dat ons bijbelse erfgoed niet teloorgaat, en vooral ook dat dit kostbare gedachtegoed, dat de grondslag van onze beschaving is, effectief wordt benut.

In de kerkelijke leer en in het bijzondere onderwijs zal het niet alleen maar moeten gaan om religieuze educatie in strikte zin, maar de aandacht zal speciaal gericht moeten worden op de opvoeding van jonge mensen tot verantwoordelijk en fatsoenlijk burgerschap. Jonge lidmaten zouden niet alleen belijdenis van hun geloof moeten afleggen, maar ook dienen te beloven dat zij zich aan de bijbelse waarden en de in onze samenleving geldende wetten en regels zullen houden.

Zo kunnen de kerken en het bijzonder onderwijs, mits gevoed vanuit de eigen oerbron, een machtige factor zijn om onze samenleving leefbaar te maken, én te houden. En om onze beschaving in stand te houden.